

Boekbesprekingen

Jacintha van Beveren en Peter van der Parre (redactie), **In werkelijkheid is 't anders: Sociologische opstellen voor Jan Berting**. SISWO, Amsterdam 1995, 243 pp.

Er zijn sociologen die 'iedereen' in Nederland kent. De maatschappijbeschouwingen van coryfeeën als Schuyt, Van Doorn, Zijderveld of De Swaan, bereiken grote groepen niet-sociologen via de media.

Zo'n type socioloog is Jan Berting niet. Het brede publiek kent hem niet. Aan de kwaliteit van zijn carrière heeft het niet gelegen. In september 1995 nam hij afscheid als hoogleraar in Rotterdam, nadat hij – alweer decennia geleden – hoogleraar in Groningen en lector in Amsterdam was geweest. Aan zijn oeuvre ligt het ook niet. Berting heeft veel geschreven en vaak over thema's die ook het brede publiek raken: sociale ongelijkheid, middengroepen, tevredenheid in het werk, mensenrechten. Ook internationaal heeft Berting zich laten gelden, als wetenschappelijk auteur, maar ook als bestuurder van tal van wetenschappelijke instellingen.

Berting is vooral bekend en populair bij vakbroeders. Deze bundel, geschreven door een omvangrijke groep leerlingen en naaste medewerkers, is daar een bewijs van. Het zijn geen bekende Nederlanders die Berting bij zijn afscheid eren, maar vakgenoten. En in plaats van een min of meer obligaat laudatio, kiezen zij voor bijdragen waarin geprobeerd wordt de sociologie een stapje verder te brengen. Geheel in de lijn van Bertings eigen oriëntatie.

Daar ligt ook de verklaring voor Bertings geringe bekendheid buiten de sociologie. Berting is een wetenschapper pur sang. Wars van populair kortebaantje, puristisch – soms misschien wel te puristisch – in zijn opvattingen over wat wetenschappelijk kan en wat niet, veeleisend voor zichzelf maar ook voor zijn leerlingen.

De groep leerlingen en medewerkers die *In werkelijkheid is 't anders* heeft geschreven, neemt in Bertings wetenschappelijke bestaan een bijzondere plaats in. Enerzijds omdat het eigenlijk voor het eerst in zijn lange carrière is dat hij een min of meer homogene groep gelijkgezinden om zich heen heeft verzameld. Zonder dat overigens sprake is van echte schoolvorming, laat staan van idolatrie. Anderzijds is de groep bijzonder omdat ieder, op geheel eigen wijze, thema's uit het werk van Berting oppakt en daar mee verder werkt. De bundel biedt geïnteresseerde vakgenoten dan ook een goed overzicht van de breedte van Bertings sociologie.

Als centraal thema hebben de auteurs Bertings kritische houding ten opzichte van Verlichting en modernisering gekozen. De spanning tussen rationalisering van de samenleving en het recht op individuele vrijheid neemt in het eerste deel van het boek een centrale plaats in. In de betere traditie van de sociologie leidt dit onder meer tot verrassende bijdragen over zondagsrust (Bernts) en afschaffing van de slavernij (d'Anjou).

Tot de meest lezenswaardige en boeiendste bijdragen behoort – ook in het eerste deel – die van Siem de Jong, over zijn ervaringen met wetenschappelijke censuur in publicaties over het huidige Indonesië. Hoe krachtig en informatief de cultureel-antropologische waarneming en beschrijving kan zijn, komt in De Jongs bijdrage treffend naar voren.

Het middendeel van het boek bevat een aantal bijdragen op een terrein waar Berting zich vooral de laatste jaren intensief mee bezig heeft gehouden, dat van technologie en risico. In bijdragen van Mascini, De Meere en Van Beveren wordt vooral stelling genomen tegen de idee dat risico een strikt objectieve notie zou zijn. De auteurs voeren een pleidooi voor een constructivistische risico-opvatting, dat mij overtuigend voorkomt.

In het derde en laatste deel van het boek komen thema's aan de orde waar Berting zich sinds lang mee heeft beziggehouden: prestaties, mobiliteit, het fuiksyndroom, de invloed van technologie op productieverhoudingen. De bijdragen van Steyn, over mobiliteit en maatschappijbeelden, en van Van der Parre, over het fuiksyndroom als moderne tragedie, laten zien dat sociologiebeoefening à la Berting zeker niet alleen abstract bespiegelend en analytisch is. Degelijk empirisch onderzoek, bijvoorbeeld naar maatschappijbeelden van arbeiders in verschillende typen bedrijven, neemt ook een belangrijke plaats in.

Toch blijft de onderzoekscomponent uiteindelijk wat onderbelicht. Of dat aan Berting ligt, aan zijn invloed op zijn leerlingen of aan de voorkeuren van de samenstellers van de bundel, daarover valt te twisten. Maar het is eigenlijk wel jammer. Wie de bundel zonder enige achtergrondkennis leest, zal wellicht de indruk krijgen dat sociologie vooral een bespiegelende activiteit is. Tegen reflectie kan op zich – zeker in een wetenschappelijk milieu – weinig bezwaar bestaan. Toch denk ik – Berting, zowel als vele van de auteurs goed kennend – dat het zeker niet hun bedoeling is ook maar de indruk te wekken dat de sociologie los te koppelen zou zijn van haar empirische basis.

Voor wie zich maar voldoende realiseert dat *In werkelijkheid is 't anders* vooral het theoretische deel van Bertings werk en invloed representeert, is de bundel de moeite van het lezen zeker waard. Ook en niet in de laatste plaats, omdat het een goed overzicht biedt van het werk van een aantal jonge en veelbelovende sociologen die in Bertings voetsporen gaan treden. Sociologie voor sociologen dus.

A. Cachet

Vakgroep Bestuurskunde, Erasmus Universiteit Rotterdam

T. Welschen, **Het Italiaanse complex: Partijen en bewegingen van 1970 tot 1990** (proefschrift). Thoth, Bussum 1996, 512 pp.

In Italië heeft de centrumlinkse regering onder leiding van Romano Prodi zich afgelopen zomer in alle rust kunnen voorbereiden op de laatste fase in de aanloop naar de beslissing, in april 1998, over toelating tot de Europese Economische en Monetaire Unie (EMU). Wellicht komt de huidige coalitie – die in augustus vijftien maanden aan de macht was, zes maanden meer dan het naoorlogse gemiddelde – tijd tekort om de gevolgen van de politieke chaos en economische crisis in de jaren zeventig, tachtig en begin jaren negentig teniet te doen. Haar is daar echter alles aan gelegen, in een ultieme poging orde op zaken te stellen.

Hoe heeft het zover kunnen komen? Wat is de oorzaak van het feit dat Italië nog niet zolang geleden als de 'zieke man van Europa' te boek stond? In de spaarzame literatuur over Italië in de Nederlandse taal is weinig tot geen houvast te vinden. Een uitzondering vormt het onlangs als handelseditie gepubliceerde proefschrift van Tom Welschen over de verhouding tussen de Italiaanse politieke partijen enerzijds en de buitenparlementaire bewegingen ter linker- en

rechterzijde van het politieke spectrum anderzijds. In zijn omvangrijke studie concentreert Welschen zich op de jaren zeventig en tachtig. In deel I wordt de periode 1970-76 behandeld; in deze jaren komen diverse autonome bewegingen ter linkerzijde van de PCI tot ontwikkeling, komt het extreem rechtse geweld tot uitbarsting en schudt de Italiaanse parlementaire democratie op haar grondvesten. Deel II beschrijft de jaren 1977 tot 1990: de periode waarin de gevestigde politieke partijen, inclusief de PCI, een front vormen tegen de extremistische bewegingen. Op minutieuze wijze voorziet Welschen de lezer van informatie over de escalatie van de 'gewapende strijd' na 1977 en de neergang daarvan in de loop van de jaren tachtig. In één van de laatste hoofdstukken wordt de rol van de staat geanalyseerd in de strijd tegen rechts en links extremisme. Tevens gaat hij daarbij in op wat hij de 'modernisering van de partijcratie' noemt, maar wat feitelijk neerkomt op de verdeling tussen de belangrijkste politieke partijen van topfuncties in het overheidsapparaat en de staatsbedrijven, een spectaculaire toename van overheidstekorten en van de Italiaanse staatsschuld, en een hechte verstrengeling van de politieke elite en de maffia.

De kracht van het boek ligt vooral in de geschiedschrijving van de opkomst en neergang van buitenparlementaire bewegingen in voornoemde periode en – zij het minder – in de analyse van de politieke reactie daarop. Minpunten zijn er ook. Een grondige redactie van de tekst had wonderen kunnen doen. Nu wordt de lezer nodeloos gestoord door kromme of foutieve formuleringen. Ook het ingewikkelde notenapparaat, waarbij beurtelings van voet- en eindnoten gebruik wordt gemaakt, is niet altijd even effectief. Belangrijker zijn echter twee andere kritiekpunten.

In de eerste plaats is het boek theoretisch onvoldragen. In het inleidende hoofdstuk wordt de opkomst van de sociale bewegingen in Italië op beschrijvende wijze in een Europese context geplaatst. Er wordt kort (p. 20) gerefereerd aan de omvangrijke literatuur over sociale bewegingen (een beperkt aantal, vaak gedateerde bronnen wordt genoemd in een voetnoot), zonder op meer fundamentele wijze de relatie tussen partijpolitiek en sociale bewegingen te problematiseren. Ook in de definiëring van bepaalde begrippen is Welschen niet altijd even gelukkig. Zo 'omschrijft' hij het begrip fascisme op een wel zeer onbevredigende wijze (p. 34), daarbij gebruikmakend van een nogal obscure publicatie (eindnoot 55), terwijl in een voetnoot (53) meer relevante literatuur wordt aangehaald maar onbesproken blijft. Een ander voorbeeld is zijn gebruik van de term 'elite'. Als hij zijn – op zich plausibele – stelling lanceert dat 'bepaalde elitaire groepen in de Italiaanse maatschappij' baat hebben gehad bij het geweld van de fascistische bewegingen ('om de publieke opinie rijp te maken voor totalitaire oplossingen ter behoud van de status quo en van hun eigen machtsposities', p. 14) dan blijft onduidelijk wie of wat die elites zijn. Ook later (in hoofdstuk 4 bij voorbeeld) wordt deze vraag niet of nauwelijks beantwoord.

Tot slot is het meer dan jammer dat Welschen zijn verhaal niet doortrekt tot het begin van de jaren negentig; de implosie van de 'partijcratie' en met name de teloorgang van de christendemocraten (DC) wordt in een epiloog van twee bladzijden genoemd, maar niet begrepen. Dit heeft onder meer met een andere tekortkoming te maken: behoudens enkele sporadische opmerkingen wordt 'het buitenland' volledig buiten beschouwing gelaten. Het zijn echter vooral externe factoren – zoals het einde van de Koude Oorlog en de heropleving van het Europese integratieproces – die uiteindelijk aan de basis hebben gestaan van de meer recente politieke en economische veranderingen in Italië.

Otto Holman

Vakgroep Politicologie, Universiteit van Amsterdam

A. Bernts, **Meer stem voor jongeren: Een onderzoek naar jongerenkoren, religiositeit en kerk**. KASKI-reeks deel 1. Instituut voor Toegepaste Sociale wetenschappen, Nijmegen 1995, 126 pp.

Het KASKI heeft verschillende onderzoeken verricht of nog lopende over 'jongeren en kerk'. Een interessant thema, want de verhouding tussen jongeren en kerk is, zoals wij weten, nu niet bepaald onproblematisch. In onderhavig onderzoek was de vraag hoe katholieke jongeren hun relatie met de kerk en met het christelijk geloof ervaren. Uiteindelijk spitste het onderzoek zich toe op jongeren die lid zijn van een jongerenkoor. Enerzijds omdat via de koren de leden makkelijk konden worden opgespoord, anderzijds omdat het hier jongeren betreft die actief in de kerk participeren. Het onderzoek is opgebouwd rond vier thema's: de zinvolheid van het geloof; de vitaliteit van kerkelijke verbanden; religiositeit van jongeren; en ten slotte de praktijken van jongerenkoren, een beschrijving van de organisatie en van haar leden.

De leden van jongerenkoren kenmerken zich door een grote mate van transcendent geloof en een frequente kerkgang. Hierdoor lijken zij traditionele katholieken. Maar schijn bedriegt: zij vertonen ook meer 'moderne' kenmerken. Zo ontbreekt bij hen grotendeels een vertaling van hun geloof naar het dagelijks leven. Het geloof speelt vooral een rol op incidentele momenten in het leven, als er zingevingsvragen opspelen. Paradoxaal genoeg blijkt dat jongeren die in parochieel verband zingen en (daardoor) vaak naar de kerk gaan, toch een tamelijk grote distantie ervaren ten opzichte van die parochie. Dit betekent dat zelfs jongeren die tot de actiefste groep in een parochie behoren, uiteindelijk weinig binding hiermee ervaren. Dit doet vrezen dat het belang van de plaatselijke parochie voor de nieuwe generaties steeds kleiner zal worden. Een van de aanbevelingen van het rapport is dan ook dat er meer buiten- en boven-parochieële activiteiten moeten worden aangeboden aan jongeren.

Het leukste van het onderzoek is dat we een aantal interessante dingen te weten komen over jongerenkoren. Zo leren we dat er heel véél jongerenkoren zijn: ruim de helft van alle parochies heeft een jongerenkoor, waarin in totaal zo'n 28.000 jongeren meezingen. Jongerenkoren bestaan voor 75% uit vrouwen en slechts de helft van de leden is tussen de 18 en 25 jaar, de rest is ouder. De term 'jongerenkoor' is dus soms wat misleidend: veel leden zijn vrouwelijke dertigers. Hoe het komt dat er zoveel vrouwen meezingen, daar gaat het onderzoek helaas niet op in. Wel verklaart men de 'vergrijzing': na het jongerenkoor is er meestal geen vervolgekoor en dus blijft men 'hangen'. Een van de meest verontrustende tendensen is dan ook dat jongeren die eenmaal het jongerenkoor hebben verlaten, verdwijnen als actieve kerkleden. Of zij mogelijk ook helemaal de kerk de rug toekeren, wordt niet duidelijk uit het onderzoek. Een ander verontrustend gegeven, tenminste vanuit het oogpunt van de katholieke kerk, is dat men vooral lid wordt van een jongerenkoor om muzikale en sociale redenen. Religieuze en kerkelijke motieven spelen een ondergeschikte rol, al zijn deze motieven belangrijker voor de oudere leden van het koor.

Het geheel overziend past het onderzoek goed in de traditie van het KASKI: het is degelijk sociaal-wetenschappelijk onderzoek, maar tegelijk tamelijk onkritisch ten opzichte van de opdrachtgever: de katholieke kerk. Laat ik dit kort toelichten. Het onderzoek is goed opgezet, de rapportage is systematisch en informatief, de taal is helder en makkelijk toegankelijk en de belangrijkste bevindingen worden gekoppeld aan een aantal beleidsadviezen. Maar wat ik mis is een bezinning op de betekenis van de onderzoeksresultaten door de onderzoeker zelf of, nog beter, door andere deskundigen, bij voorbeeld uit de praktijk van het jongerenpastoraat.

Een andere zwakte van het rapport schuilt in zijn 'staart'. Er worden zinvolle aanbevelingen gedaan, ik noem er één: 'het beleid dient de vertaling van de geloofsinhoud naar de dagelijkse ervaringen van jongeren te bevorderen'. Maar de vraag hierbij is: tot wie zijn deze aanbevelingen gericht, tot het hogere kader van de kerk of tot de plaatselijke pastor? Er worden

bovendien geen praktische adviezen gegeven over hoe de aanbevelingen in de praktijk moeten worden uitgevoerd. Ten slotte gaat men voorbij aan een analyse van de vraag waarom deze aanbevelingen, die toch tamelijk voor de hand liggen, door de kerk niet al lang zijn uitgevoerd. Men schenkt dus geen aandacht aan die kenmerken van de kerk die de uitvoering van de aanbevelingen waarschijnlijk ernstig zullen bemoeilijken. De katholieke kerk is een hiërarchisch en traditioneel instituut. Waarom komt dit in de tekst nergens ter sprake? Wellicht komt dit doordat men in navolging van Habermas uitgaat van de kerk als normatieve instelling die gebaseerd is op de communicatie van vrijwillig deelnemende leden. Dit model is zinvol als het gaat om de vraag waarom individuen lid worden van een kerk en er lid van blijven. Maar het is tamelijk naïef om te denken dat de aanbevelingen die gedaan worden, kunnen ontsnappen aan een ander model dat de werkelijkheid van de kerk evenzeer weergeeft: namelijk een model waarin traditie, hiërarchie en heteronomie overheersen. Daarom ben ik bang dat de goedbedoelde aanbevelingen in dit geval bestemd zijn voor 'dovemansoren'.

Moniek Steggerda

Universitair Centrum voor Theologie, Pastoraat en Cultuur, Heerlen

Jan W. te Kloeze, Kees de Hoog, Marlies van Bergen en Myron Duivenvoorden, **Tussen vrijheid en gebondenheid: het postmoderne gezin ontdekt. Een sociologisch onderzoek naar typologieën van gezins- en vrijetijdsdomeinen**. Garant, Leuven/Apeldoorn 1996, 165 pp.

In 1957 presenteerde de Wageningse socioloog G.A. Kooy zijn welbekende theorie over de overgang van het traditioneel ambachtelijke naar het modern-westerse gezinstype. Om deze theorie te toetsen deed Douma, een leerling van Kooy, in 1960 en in 1972 een onderzoek in twee Zuid-Hollandse dorpen, Arkel en Kedichem. In het eerste onderzoek werd het bestaan van het modern-westerse gezin empirisch vastgesteld, in het tweede onderzoek ontdekte Douma de contouren van een nieuw gezinstype, het 'plastische gezin'. Met dit begrip duidde Douma aan dat de trend tot individualisering, die Kooy reeds in het modern-westerse gezin aangetroffen had, doorzette in de vorm van meer paritaire verhoudingen en een meer egalitaire taakverdeling tussen de partners. In 1986 werd dit longitudinale project herhaald met een derde onderzoek onder 331 gehuwde vrouwen uit beide plaatsen, in eerste aanzet nog door Douma en Van der Wouw, maar afgerond door Te Kloeze en anderen. De bedoeling was na te gaan of Douma's plastische gezin – de auteurs hebben deze term vervangen door het begrip 'postmodern gezin' – ook daadwerkelijk aanwezig was. Verder wilden de auteurs een vergelijking trekken tussen de gezinswaarden van de respondenten en de opvattingen die zij huldigen ten aanzien van de vrijetijdsbesteding in en door het gezin. Zij verwachtten dat de respondenten in hun normen en waarden ten opzichte van de vrije tijd moderner zouden zijn dan in die ten opzichte van het gezin. Om een vergelijking tussen beide domeinen mogelijk te maken, werden daarom nieuwe vragenlijsten ontwikkeld, waarin het accent lag op thema's als taakverdeling, zeggenschap, zelfstandigheid en attitudes ten opzichte van huwelijk, moederschap en vrijetijdsbesteding.

Uit de antwoorden die de respondenten, allen vrouwen dus, gaven op de vragen over gezin, huwelijk en samenleven komt nog een vrij traditioneel beeld naar voren. De rollen zijn als vanouds verdeeld: de man beslist over de auto en de vrouw over het eten en de meeste respondenten vinden ook dat dat zo hoort. Voor de meeste vrouwen is het moederschap het dominante levensperspectief en (financiële) vrijheid van de vrouw wordt als negatief voor de duurzaamheid van de relatie ervaren. In het algemeen geldt dat dit traditionele patroon overheerst in de sociaal lagere milieus, terwijl men in de hogere milieus over het algemeen iets positiever staat tegenover moderne opvattingen en taakverdelingen. Slechts op één punt zijn alle respondenten

postmodern: samenwonen voor het huwelijk wordt door vrijwel iedereen aanvaard. Op basis van deze gegevens concluderen de auteurs dat 21% van de respondenten traditioneel, d.w.z. 'modern-westers' denkt over algemene gezinszaken; 15% heeft een postmoderne visie op het gezinsleven. De meerderheid (64%) van de respondenten neemt volgens de auteurs een 'transitionele' positie in, dat wil zeggen dat zij meningen uitten die tussen de beide andere in liggen of op sommige dimensies een moderne, op andere een postmoderne visie manifesteerden.

Ook in het vrijetijdsdomein is sprake van een duidelijke roldifferentiatie. De vrouw heeft hierin de belangrijkste taken: zij onderhoudt de contacten met familie en vrienden, organiseert feestjes, zorgt voor koffie en speelt met de kinderen. Het is dan ook geen wonder dat de meeste respondenten vrije tijd in en met het gezin niet als 'vrije tijd' zeiden te ervaren. Een teveel apart optrekken, bij voorbeeld alleen op vakantie gaan, vinden de meeste respondenten echter bedreigend voor de huwelijksrelatie. Ook hier geldt dat respondenten uit de hogere sociaal-economische klassen meer waarde hechtten aan autonomie dan de respondenten uit de lagere milieus.

De vergelijking van de waarden over het gezin met die over de vrije tijd leverde een verrassende conclusie op. In tegenstelling tot het verwachtingspatroon van de auteurs blijken de meeste respondenten er in het vrijetijdsdomein traditioneler opvattingen op na te houden dan in het gezinsdomein. Dit gold met name voor degenen die zich in de transitionele fase bevinden. Bij zowel de modern-westers als de postmodernen ontwikkelden de opvattingen over gezin en vrije tijd zich meer parallel. De auteurs lijken zich echter moeilijk bij deze conclusie neer te kunnen leggen en zoeken de verklaring in de methode van onderzoek: mogelijk waren de vragen met betrekking tot de vrijetijdswaarden bedreigender en hebben de respondenten dus terughoudend gereageerd. Men kan zich echter ook afvragen of er wel zo'n duidelijke relatie moet bestaan tussen de gezinswaarden en de vrijetijdswaarden. In de argumentatie daarvan schiet het boek wat mij betreft tekort.

Er is nog een ander punt waarin ik in dit boek ben teleurgesteld. Het wordt gepresenteerd als het derde van een reeks longitudinale onderzoeken naar gezin en gezinswaarden in twee Zuid-Hollandse plaatsen. Maar een systematische vergelijking van de onderzoekresultaten met de resultaten van de beide eerdere onderzoeken uit 1960 en 1972 ontbreekt. De stelling dat zich een geleidelijke overgang van modern naar postmodern aan het voltrekken is, is daarom alleen gebaseerd op het feit dat beide patronen zich in 1986, dat wil zeggen op één meetmoment, tegelijkertijd voordoen. Maar op de vraag of er zich ook ontwikkelingen hebben voorgedaan en zo ja, in welke richting, geeft de studie geen antwoord. Dat is jammer, omdat het materiaal waarop zo'n ontwikkelingsstudie gebaseerd zou kunnen zijn nu eens wel rijk voorhanden was.

Peter Selten

Vakgroep Algemene Sociale Wetenschappen, Universiteit Utrecht

I. Nagel, H. Ganzeboom, F. Haanstra en W. Oud, **Effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs**, SCO-Kohnstamm Instituut, Amsterdam 1996, 162 pp. plus bijlagen.

Niet voor de school maar voor het leven leren wij, zo luidt de vermaning van de klassieke wijsgeer Seneca. Dat scholing ons verder helpt in het leven zal niemand betwisten. Of het ene vak er meer toe doet dan het andere is wel voor discussie vatbaar. De positie van taal en rekenen is onaantastbaar, maar wat is het nut van kunstzinnige vakken? Moeilijk te zeggen, want moeilijk te meten. Is kunsteducatie goed voor de ontplooiing van onze persoonlijkheid, de ontwikkeling van sociale vaardigheden, ons kritisch vermogen? Geen onderzoeker die aan dit soort vragen zijn handen zou willen branden. Maar op bescheidener niveau valt er wel degelijk heel wat

boven tafel te krijgen over de vraag naar de effecten van kunstzinnige vorming op school. Dat bewijzen de onderzoekers Nagel, Ganzeboom, Haanstra en Oud. Zij geven antwoord op de volgende twee vragen:

1. Zijn degenen die op de middelbare school eindexamen hebben gedaan in één van de kunstzinnige vakken (tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen en muziek) later in hun leven ook degenen die vaker, intensiever en ook duurzamer aan cultuur doen (receptief en/of actief)?
2. Heeft de keuze voor een kunstzinnig vak in het eindexamenpakket voor deze leerlingen gevolgen voor hun latere sociaal-economische positie? Onderzocht is of vooral de zwakkere leerlingen voor een kunstzinnig vak kiezen (pretpakket), of zij later meer moeite hebben om een baan te vinden en minder kans hebben op de huwelijksmarkt bij het zoeken naar een partner met hoog opleidingsniveau.

De onderzoekers hebben kosten noch moeite gespaard om de onderste steen boven te krijgen. Zij kennen hun literatuur, met name die van de culturele reproductietheorie, en hebben blijkens de onderzoekopzet veel bronnen aangeboord op zoek naar de antwoorden. 1034 oud-leerlingen van 31 scholen voor voortgezet onderwijs die tussen 1976 en 1985 eindexamen hebben gedaan, werden opgespoord en (telefonisch) ondervraagd. Uit een kleine steekproef hiervan hebben 54 leerlingen nog eens schriftelijk uitgebreid verslag gedaan van hun culturele levensloop volgens het zogenoemde learner report. Ook met sleutelpersonen van de betrokken scholen is uitvoerig gesproken. Daarnaast zijn 837 ouders van geïnterviewde oud-leerlingen (telefonisch) ondervraagd over het culturele klimaat thuis toen hun kinderen er opgroeiden. Zelfs een broer of zus werd in het onderzoek betrokken. Van hen hebben 654 een schriftelijke vragenlijst ingevuld.

Het onderzoek heeft wat de eerste vraagstelling betreft de volgende resultaten opgeleverd. Gemiddeld genomen worden latere verschillen in cultuurdeelname voor de helft daadwerkelijk veroorzaakt door het al of niet deelgenomen hebben aan een eindexamen in een kunstzinnig vak. Leerlingen die voor een kunstzinnig eindexamenvak hadden gekozen, bleken echter voorafgaand aan deze keuze al cultureel actiever te zijn dan hun schoolgenoten en zij bleken ook uit gezinnen te komen waar relatief vaak aan cultuur werd gedaan. Maar ook als de invloed van het ouderlijk milieu constant wordt gehouden, blijft overeind staan dat deelname aan examens kunstvakken een positief effect heeft op de latere cultuurdeelname.

Wat het tweede cluster vragen betreft concluderen de onderzoekers dat deelnemers aan een kunstzinnig vak geen lager eindniveau van bereikte vervolgopleiding hebben dan hun schoolgenoten die geen kunstvak hebben gevolgd. Werkeloosheid is niet hoger of lager voor een van de beide groepen. De uitkomsten wijzen licht in de richting van een gunstige invloed van een kunstzinnige opleiding op het vinden van een hoger opgeleide partner.

Kortom, ouders, leerlingen, docenten en de bewindslieden van onderwijs en cultuur – deze laatsten waren tevens de opdrachtgevers van dit onderzoek – kunnen tevreden zijn, of althans zich gerustgesteld voelen: kiezen voor kunstvakken in het eindexamen levert ‘geen merkbare schade’ (p. 157) op voor verdere schoolcarrière en beroepsloopbaan. Met het vooroordeel dat vooral kinderen met zwakkere cijfers naar een kunstvak vluchten rekent dit onderzoek ook af.

Het is jammer dat dit rapport zo weinig zichtbare aandacht heeft gekregen in kringen van beleid en onderwijs, terwijl de kunsteducatie in het kunstenplan tot het jaar 2000 nog wel tot kernthema is uitgeroepen. Dit onderzoekverslag getuigt van vakmanschap, is rijk aan informatie, is maatschappelijk relevant en een aanwinst voor de kunst- en cultuurwetenschappen.

Ton Bevers

Vakgroep Kunst- en Cultuurwetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam

P. Boomgaard, R. Sciortino en I. Smyth (red.), **Health care in Java: Past and present**. KITLV Press, Leiden 1996, 197 pp.

Eind maart 1992 gaf de Indonesische regering Nederland te kennen niet meer gediend te zijn van een verdere ontwikkelingsrelatie. 'De breuk' leidde tot paniek binnen die wetenschappelijke instituten die langlopende onderzoeken in de mist zagen verdwijnen. Amper een maand later vond in Leiden de workshop plaats waarvan dit boek de neerslag vormt. Ondanks dat het echec toentertijd hét onderwerp was binnen de kring van Indonesië-kenners, wordt hierover met geen woord gerept. Het duurde vier jaar om het boek uit te brengen, en dan nog mist het een introductie. Wat hiervan de oorzaak mag zijn is onduidelijk, maar in ieder geval voelt het als een gebrek; een introductie zou de artikelen hebben kunnen inleiden en plaatsen binnen een afgebakend kader.

Het boek is aldus van opzet. Het begint met drie artikelen over de koloniale periode. Deze artikelen kunnen gezien worden als een introductie voor de daaropvolgende twee artikelen over traditionele conceptions en de reeks van vijf artikelen over present-day health and care. Het zijn stuk voor stuk interessante artikelen. *Health care in Java* is een doorwrocht boek, de lay-out oogt professioneel en het heeft een index.

In het eerste artikel gaat Van Heteren na in hoeverre er een relatie is tussen het historisch-politieke en het medische discours tussen 1860 en 1900. De vraag of verblijf in de tropen wel goed was voor 'onze' jongens speelde een belangrijke rol. Het tweede artikel, van Sciortino, krijgt een vervolg in het deel over de hedendaagse zorg. Met kennis van zaken en een vlotte pen introduceert zij in haar eerste artikel de westerse geneeskunst op Batavia, het ontstaan van opleidingsinstituten voor én verschillen in mantri (verzorgers). Het eindigt bij de aanzet tot preventieve gezondheidszorg. Han Meesters analyseert in het derde artikel de komst van de eerste vertegenwoordiger van de Rockefeller-Foundation op Java: Dr. Hydrick. Hij maakt duidelijk dat Dr. Hydrick gedwarsboemd werd in zijn poging preventieve geneeskunst op te zetten. Onder andere het anti-Amerikaans sentiment in de vooroorlogse jaren is er oorzaak van dat 'public health and tropical hygiene developed so slowly in the Netherlands Indies' (p. 60).

In het tweede gedeelte licht Ina Slamet de sluier over de metafysica achter Kesakten en andere traditioneel-mythisch Javaanse concepties, en concludeert dat in een dualistische wereld de waarheid in het midden ligt. In het tweede artikel maakt Sarwono de lezer meer vertrouwd met traditionele diagnoses, idiomen en soms onverstandige ideeën over voeding. Beide artikelen zijn zinvol omdat in de praktijk blijkt dat 'sick people will first try to cure the ailment by using traditional or modern medicine available in the house' (p. 90). Het is spijtig dat in dat opzicht niet meer aandacht geschonken wordt aan *jamu*, een 'traditioneel' en medicinaal drankje. Dat nu ook verkrijgbaar is in poeders, pillen en zelfs als cosmetisch product, dus 'modern' tegelijkertijd. De combinatie traditioneel/verleden - modern/heden is van cultureel maar ook van een enorm politiek-economisch belang in Indonesië. Zo verhandelt de *jamu*-industrie jaarlijks tweehonderd miljoen dollar, een derde van wat er ginds omgaat in de farmaceutische markt.

De *kréték*-sigaret, een ander product waar de combinatie traditioneel-modern succesvol is opgelost, wordt wel behandeld. De *kréték* heeft de verkoop van buitenlandse sigaretten compleet uit de markt gedrukt. De in Jakarta opgeleide Raptari becijfert dat twee en een half miljoen mensen werkzaam zijn in die branche. Haar artikel, en daarmee het boek, eindigt met de vraag hoe men in Indonesië omgaat met het dilemma 'slecht voor de gezondheid' versus 'goed voor de portemonnee'. Dat laatste wint het: 'the health of the population will carry relatively little weight' (p. 187).

De tussenliggende artikelen gaan over het verschil tussen theorie en praktijk van de volksgezondheid. Vooral Sciortino legt de wond open: keuzes die gemaakt zouden moeten worden,

blijven liggen. In de praktijk zijn veel gezondheidswerkers niet opgeleid noch opgewassen tegen de eisen van buitenaf. Rurale verpleegkundigen, naar westers idee opgeleid als care-deskundigen, zijn 'totally involved with the curative domain' (p. 121). Smyth laat zien dat de door de staat opgelegde 'high risk approach' (het ergste zien te voorkomen) en het gebrek aan lokale integratie de oorzaken ervan zijn dat belangrijke categorieën vrouwen verstoken zijn van familyplanning. Uit diverse casussen gepresenteerd over de moeder-en-kind activiteiten van de Posyandu (Koning) en familyplanning (Köllmann en Van Veggel) blijkt dat daadwerkelijke participatie van de bevolking botst met de top-down implementatie en vastgelegde quota van de staat. Gaandeweg wordt duidelijk dat de kwestie waar de Indonesische volksgezondheid voor staat, namelijk voldoen aan de (westerse) kwaliteitseis én aan de hiërarchische eisen, niet een-twee-drie op te lossen is.

De materie is te complex om alle aspecten te behandelen. Enkele onderwerpen blijven dan ook onaangeroerd, zoals de problematiek van migratie en het snel groeiend aantal ouderen. Ook de traditionele vroedvrouwen (TBA's) komen er wat bekaaid van af. Maar al met al is *Health care in Java* een geslaagd boek dat hopelijk in Indonesië alsnog gelezen wordt, want het bevat rake opmerkingen, zinvolle vragen en nuttige tips.

Erick Vloeberghs

Steven Yearley, **Sociology, environmentalism, globalization: Reinventing the globe**. Sage, London 1996, 161 pp.

Steven Yearley is een constructivist, die in zijn boek het verband tussen globaliseringsprocessen en de verschuiving van de aandacht voor milieu naar mondiaal niveau behandelt. Een aantal verschijnselen die in toenemende mate een mondiaal karakter hebben worden in het globaliseringsdebat veelvuldig geanalyseerd, zoals de wereldwijde kapitaalmarkten, de verspreiding van internationale communicatie, de groei van gemeenschappelijke cultuur (waarbij inbegrepen de uniformering van consumptiegoederen) en de toename van internationale handelsverdragen. Volgens Yearley heeft de sociologie traditioneel moeite met het herkennen en analyseren van dergelijke globaliseringsprocessen. Recent ziet hij daarvoor wel aandacht, bijvoorbeeld in het werk van Giddens (mondialisering als het resultaat van modernisering, p. 16), maar zeker als het gaat om de mondialisering van milieuproblemen is de aandacht vanuit de sociologie miniem. Hij is dan ook ontevreden over de wijze waarop milieuproblemen in het debat over mondialisering behandeld worden.

Er bestaat een toenemende neiging milieuproblemen steeds sterker te zien als mondiaal optredend of de gehele wereld bedreigend, en bij voorkeur beide tegelijk. Dat wordt vaak als logische consequentie van de natuurlijke aard van deze problemen gepresenteerd. Milieugroepen zowel als beleidsmakers beschouwen steeds meer milieuproblemen als van nature mondiaal en slechts door middel van mondiale actie oplosbaar. Yearley probeert aan te tonen dat deze mondialisering voor een belangrijk deel een constructie is. Zijn centrale stelling is dat mondiale milieuproblemen geglobaliseerd zijn omdat mensen en organisaties ervoor geijverd hebben om ze als wereldwijd probleem te definiëren.

Zijn betoog is op vele punten overtuigend. De milieuproblemen die als mondiaal worden beschouwd, zoals klimaatverandering (overigens beperkt geïnterpreteerd als *global warming*), uitputting van hulpbronnen, afbraak van de ozonlaag en de aantasting van biodiversiteit, ontrafelt hij tot vraagstukken waarvan zowel de bijdragen aan het veroorzaken ervan, als de bijdragen nodig voor het oplossen, bepaald niet als één gemeenschappelijk mondiaal belang beschouwd kunnen worden.

Een belangrijke peiler van het geclaimde mondiale karakter van genoemde milieuvraagstukken is gelegen in de globalisering van het wetenschappelijke denken, met name de natuurwetenschappelijke visie en methodiek die algemene en wereldwijde geldingskracht zou hebben (p. 102). De globaliseringsclaims van de milieubeweging zijn in hoge mate gebaseerd op dergelijke universeel valide geachte uitgangspunten, waarbij als voorbeeld van zo'n nogal technocratische visie de Nederlandse organisatie Milieudefensie te kijk wordt gezet. In de praktijk blijkt echter dat ook de essentiële wetenschappelijke bijdragen aan de conceptualisering van mondiale milieuproblemen in hoge mate cultureel en politiek bepaald zijn. Yearley geeft daarvan een paar sterke voorbeelden. Voor klimaatverandering laat hij zien hoe cijfers over kooldioxide uitstoot van een internationaal erkend, maar wel zeer Amerikaans instituut (World Resources Institute), door onderzoekers uit India effectief op een geheel andere manier geïnterpreteerd konden worden. Het belang daarvan is natuurlijk dat de noodzakelijk geachte bijdragen van diverse landen aan het voorkomen en bestrijden van de gevolgen van klimaatverandering in een geheel ander licht komen te staan. In een ander voorbeeld laat hij zien dat zelfs binnen de EU het onmogelijk blijkt de biodiversiteit te inventariseren en een databank op te bouwen die cultuurverschillen ontstijgt.

Zoals gezegd is het betoog helder en overtuigend. Echter, Yearley dreigt hier en daar met zijn argumentatie te ver door te schieten. Zo is een van zijn belangrijkste argumenten, dat bepaalde wetenschappelijke opvattingen (beliefs) niet geacht kunnen worden algemeen geldend te zijn (p. 22). Die stelling kan hij goed beargumenteren, maar in het gebruik in de rest van zijn betoog lijkt hij soms de opvatting te huldigen dat waar wetenschappelijke 'feiten' nog in discussie zijn, alles nog open is. Dat is een misverstand, want het 'feit' dat de zeespiegel stijgt als gevolg van klimaatverandering trekt zich natuurlijk niets aan van wetenschappelijk interessante discussies over de vraag of dat ligt aan te grote kooldioxide emissies (vooral in de geïndustrialiseerde wereld), aan voedselvoorziening verbonden methaan-emissies (vooral derde wereld), of aan slecht beheer van de zogenaamde sinks (vooral tropisch regenwoud en niet aan staten toebehorende wereldzeeën). Het probleem is alleen dat wij het 'feit' van de zeespiegelstijging op dit moment nog niet onomstotelijk vast hebben kunnen stellen. Over enige tijd kunnen we dat wel, dan weten we of de zeespiegel echt stijgt en hoeveel. De collega's in Bangla Desh van de Indiase wetenschappers die de verantwoordelijkheid voor het broeikasprobleem (grotendeels terecht) bij de geïndustrialiseerde wereld neer wisten te leggen, zijn dan inmiddels wel kopje onder gegaan in Yearley's sociaal geconstrueerde mondiale milieuprobleem.

De conclusie is dat het boek, hoewel de uitwerking hier en daar wat overspannen en eenzijdig constructivistisch is, over het geheel genomen als een geslaagde en goed geschreven analyse kan worden beschouwd.

*Maarten Wolsink
Vakgroep Milieukunde, Universiteit van Amsterdam*